

● آینه دستور زبان فارسی

■ احمد فره‌وشی دبیر دبیرستانهای سندج

خواندن مقاله آقای نصرت‌اله محبتی تحت عنوان جنگ دستور یا جنگ دستور، مرا بر آن داشت مطالبی درباره سردرگمی در دستور زبان که ایشان بدان اشاره فرمودند بنویسم، البته لازم به ذکر است که در این مقاله بنده قصد ندارم نقدی بر دستور زبان سنتی بنویسم و هدفم ذکر عوامل سردرگمی در دستور زبان و پیشنهاد راه‌حلهایی است که از آن جلوگیری می‌کند. در مطالعه دستور زبان ما با دو اصطلاح دستور زبان سنتی و دستور زبان علمی (بسیار مبنای زبانشناسی) آشنا می‌شویم. دستور زبان سنتی مجموعه قواعدیست از درستی و نادرستی که فقط در ذهن بعضی از دستورنویسان وجود دارد و وارث شیوه مرحوم میرزا حبیب اصفهانی و مرحوم عبدالعظیم خان قریب است. مهم‌ترین عاملی که باعث سردرگمی در دستور زبان می‌شود این است که دستورنویسان شیوه سنتی برای تحقیق و بررسی، شیوه واحدی را به کار نمی‌برند و زبان معیار را ملاک و الگو قرار نمی‌دهند و همین مطلب موجب بروز تناقض و اختلاف نظرهایی می‌گردد. دستورنویسان شیوه سنتی در ابتدای راه دچار اشتباه شده‌اند و تعریف نادرستی از دستور زبان ارائه داده‌اند و اخیراً با استفاده از تعریف زبانشناسان از دستور زبان تعریف خود را اصلاح کرده‌اند، البته در این مورد تناقضهایی به چشم می‌خورد به عنوان مثال آقای دکتر احمدی و دکتر انوری در کتاب دستور زبان فارسی (انتشارات فاطمی ۲ جلد) تعریف صحیح دستور زبان را ذکر کرده‌اند ولی در پشت جلد کتاب تعریف مردود شده دستور

زبان مشاهده می‌شود. حالا تکلیف خواننده چیست؟ کدام تعریف را باید بپذیرد؟ آیا باید هر دو تعریف را بپذیرد؟ اکثر تعریفهای موجود در دستور زبانهای سنتی جامع و مانع نیستند به طوری که با ذکر یک مثال می‌توان آن تعریف را نقض کرد در اینجا به ذکر یک مثال اکتفا می‌کنم مثلاً نوشته‌اند ضمیر کلمه‌ای است که به جای اسم می‌نشیند در صورتی که صفت هم می‌تواند به جای اسم بنشیند. در اوایل تولد دستور زبان، اختلافات زیادی بر سر اقسام کلمه وجود داشت و هنوز هم در مورد رسم الخط فارسی یا دستور زبان تاریخی مخصوصاً در مورد همزه و انواع الف نظرهای مختلفی وجود دارد. به طور کلی لغزشهای دستور زبان سنتی به چند دلیل است که پاره‌ای از آنها را ذکر می‌کنم ۱- ملاک قرار ندادن زبان معیار و نداشتن شیوه واحد. ۲- تقلید از دستور زبانهای بیگانگان (انگلیسی - فرانسه - عربی) ۳- تجویزی بودن دستور زبان ۴- خلط کردن صورت و معنی ۵- نصادیده انگاشتن برتری و اهمیت گفتار. امروزه متأسفانه اکثر دستورنویسان فقط زحمت رونویسی تکرار مکررات را به خود می‌دهند و در چاپ دستور زبانهای بدینگونه افراط ورزیده‌اند و با این کار خود لطمه بزرگی به دستور زبان زده‌اند و چون به اشتباهات دستور زبانهایی که مورد استفاده قرار داده‌اند واقف نبوده‌اند ناآگاهانه اشتباهات را نشر و رواج داده‌اند و مشاهده کثرت اشتباهات در اغلب دستور زبانها برای خوانندگان این توهّم را ایجاد می‌کند که آنها

اشتباهات را صحیح پندارند. بعضی از دستورنویسان شیوه سنتی در مقدمه کتاب خود اظهار داشته‌اند که دستور زبان فارسی را بر مبنای زبانشناسی تألیف نموده‌اند در صورتی که با مطالعه آنها به این نتیجه می‌رسیم که ادعایی بیش نیست.

دستور زبانی می‌تواند بر مبنای زبانشناسی نوشته شود که مؤلف آن زبانشناس باشد. یکی دیگر از ضعفهای دستور زبان این است که مطالب و محتوای دستور زبانهای دوره‌های مختلف تحصیلی یکنواخت و شبیه بهم هستند در صورتی که باید هر دوره تحصیلی دستور زبان مخصوص به خودش را داشته باشد. اکثر دانشجویان در دانشگاه همان مطالب دستور زبان را که در دبیرستان خوانده‌اند فقط با تعریف بیشتر بر روی متون ادب فارسی می‌خوانند و همین مسأله انگیزه تحقیق و بررسی مطالب دستور زبان را در ذهن دانشجویان بوجود نمی‌آورد و نتیجه منفی به جای می‌گذارد. در خاتمه به ذکر راههایی که موجب پیشرفت دستور زبان و اجتناب از سردرگمی در آن می‌شوند، می‌پردازیم.

۱- ملاک و الگو قرار دادن زبان معیار و به کار بردن شیوه واحد ۲- آشنایی با مبنای زبانشناسی ۳- توجه و پرداختن به نقدهای دستوری ۴- نوشتن دستور زبان کامل و مرجع ویژه هر دوره تحصیلی توسط جمعی صاحب نظر ۵- گذاردن دوره‌های بازارآموزی برای معلمان و دبیران ۶- برگزاری سمینارهای دستور زبان.

۶ - برهان قاطع تألیف محمدحسین خلف تبریزی در ۴ مجلد از ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۵ چاپ شد. این کتاب بعداً در ۵ مجلد به چاپ رسید.

۷ - جوامع الحکایات تألیف سدیدالدین محمد عوفی، بخش اول، ۱۳۳۵. این مجلد از طرف آکادمی لنینگراد ترجمه شد.

۸ - عبهر العاشقین تألیف روزبهان بقلی شیرازی به همکاری پروفیسور هانری کرین با مقدمه به زبان فرانسه از انتشارات انستیتیوی ایران و فرانسه، ۱۳۳۷.

مقالات: مقالات مرحوم دکتر معین در موضوعات ادب، تاریخ ادیان، ایران دوره قبل از اسلام و عهد اسلامی، تاریخ ادبیات، آثار باستانی، علوم تربیتی و غیره در مجله‌های: ایران، مهر، سخن، آموزش و پرورش، یغما، یادگار، دانش، اطلاعات ماهانه، اطلاعات هفتگی، فرهنگ (مشهد)، ایران لیگ (بمبئی)، روزگاران (لندن)، اشتار (پاریس)، آهنگ (دهلی)، آریانا (کابل) و نیز در سالنامه‌های پارس، ایران، جاوید، کارون (تهران) و یادنامه بیرونی (کلکته) به طبع رسیده و تعداد آنها بالغ بر ۲۰۴ است.^۳

مرحوم دکتر معین در سالهای آخر زندگی به تألیف و چاپ فرهنگ فارسی پرداخت و به نظر می‌رسد بیش از همه آثار، سه فرهنگ فارسی دلبسته بود.

آیا مجلدات بعدی دستور زبان تألیف استاد مدون است؟ در مرحله تألیف است یا ناقص مانده است؟

از طرح دستور زبان فارسی غیر از آنچه چاپ شده است نوشته‌ای به دست نیامده است. خاطره‌هایی که از زندگی فردی ایشان به یادمان هست و می‌تواند سمبل و الگوی زندگی فرهنگیان امروز باشد یادآوری بفرمایید:

بدرم مرتب مطالعه می‌کرد، ضمن کار تألیف کتب به مطالعه آثار ادبی معاصر (نظم و نثر)، مقالاتی که در مجلات هفتگی یا ماهانه و

روزنامه‌ها منتشر می‌شد، می‌پرداخت و تحول زبان و ادبیات را بررسی می‌کرد. در منزل بدون اغراق غیر از هنگام غذا خوردن و زمان بسیار محدود استراحت، تمام مدت کار می‌کرد، در ۲۴ ساعت حدود ۱۸ ساعت کار می‌کرد. با این حال از رسیدگی به درس بچه‌ها غافل نبودند. همیشه سوالات درسی ما را با حوصله و گشاده‌رویی پاسخ می‌دادند. ما هم می‌دانستیم که فقط برای مسایل مهم باید مزاحم ایشان شویم. بیشتر ما در دروسها به ما کمک می‌کرد

— آیا برای نگهداری و بقای آثار خطی و حواشی و تعلیقات ایشان بر آثار مترقیه بزرگان ادب فارسی اقدامی انجام شده است یا خیر؟ چنانچه تسخیری را در نظر دارید که به حواشی ایشان مزین است معرفی بفرمایید.

حواشی ایشان بسر کتابهای کتابخانه شخصی موجود است. کمتر کتابی است که به بخط ایشان تحسین نشده باشد. دیوانها و کتابهای لغت بیش از سایر کتاب‌ها به دستخط پدر مزین است. حواشی دکتر معین بر دیوان خاقانی توسط استاد محترم آقای دکتر سیدضیاءالدین شجادی اخیراً مستنشر شده است.

کارهایی که تا به حال راجع به استاد و آثار ایشان انجام گرفته است توضیح دهید.

بعد از درگذشت ایشان با کمک بسیار با ارزش مادرم به چاپ آثار ایشان پرداختم. سهم بزرگی از کار چاپ آثار پدر به مادرم تعلق دارد. فراهم کردن مقدمات، ارتباط با ناشران، در اختیار گذاشتن دستنویس‌ها و پرونده‌های مربوط به هر کتاب، تهیه فتوکپی از دستخط‌ها و...

به تدریج بعضی از کتابهای ایشان را مجدداً چاپ کردیم. در اینجا فقط کتابهایی را که برای اولین بار چاپ شده نام می‌برم:

۱ - جوامع الحکایات و لوامع الروایات تألیف محمد عوفی به تصحیح دکتر معین، بخش دوم که در زندگانی پدر چاپ نشده بود، در سال ۱۳۵۵ منتشر شد.

۲ - مژدینسا و ادب پارسی، جلد دوم که در حیات مؤلف چاپ نشده بود، در سال ۱۳۶۳ به کوشش اینجانب چاپ شد.

۳ - جلد اول مجموعه مقالات دکتر معین را برای نخستین بار در سال ۱۳۶۴ چاپ کردم.

۴ - جلد دوم مجموعه مقالات دکتر معین را برای نخستین بار در سال ۱۳۶۷ منتشر کردم.

۵ - حافظ شیرین سخن که در سال ۱۳۱۹ در یک مجلد چاپ شده بود، در دو مجلد، مجلد اول با حواشی و تجدیدنظر و اضافات و استدراکات پدر و جلد دوم برای نخستین بار در ۱۳۶۹ چاپ شد.

به کار چاپ بقیه آثار پدر ادامه می‌دهیم و امیدواریم ان‌شاءالله به انتشار آثار چاپ نشده ایشان توفیق یابیم.

با تشکر و سپاسگزاری مجدد از حضرت علیّه، امیدواریم که وجود گرانقدر بزرگان عرصه علم و ادب، همیشه زینت بخش محافل و مجالس ما باشد و تا ادبیات فارسی و فرهنگ ایرانی در این دیار پای دارد نام این دانشمندان برآوازه باقی بماند.

والسلام

* - مستشرق فرانسوی.

پی‌نوشتها:

۱ - بخشی از وصیتنامه مرحوم نیما خطاب به

دکتر معین

۲ - قسمتی از سخنرانی سیدمحمد حسینی در

کنگره دکتر معین

۳ - برگرفته از سخنرانی دکتر مصطفوی سبزواری